

O. Nagy Gábor 1976. *Magyar szólások és közmondások*. Gondolat, Budapest.

T. Litovkina Anna 2005. *Magyar közmondástár. Közmondások értelmező szótára példákkal szemlélítve*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Bañcerowski Janusz

professor emeritus
ELTE BTK
Lengyel Tanszék

SUMMARY

Bañcerowski, Janusz

Phraseology as the reflection of human world view

Set phrases encapsulate the world that members of the given community (used to) live in, including their social and political customs that reveal their being part and parcel of the given area of culture and civilization. What is primarily at stake here is social and cultural knowledge characteristic of the given nation, the accomplishments of its civilisation, and its language; in other words, the community's national-cultural component, including expressive, moral, aesthetic, ideological, pragmatic, and linguistic/cultural historical aspects, too. It involves phenomena pertaining to the cultural patterns, mentality, tradition, folklore, system of values, and structure of social and political life specific to the culture of the given linguistic community. It further involves what can be called socio-cultural idiomatics. The semantic structure of set phrases reflects the anthropocentric point of view characteristic of the given nation. The majority of metaphors and similes found in set phrases also suggest anthropocentrism. Set phrases show that people not merely acquire knowledge of and experience the world but also assess it in their own particular ways.

Keywords: phraseology, human world view, anthropocentrism, national-cultural component, assessment of the world

A topik jelenségének relevanciája a megnyilatkozáspéldány, a megnyilatkozástípus, valamint a mondat szintjén^{1,2}

1. Bevezetés

A topik jelenségével már eddig is sokan foglalkoztak a szakirodalomban, különböző szinteken vizsgálva a jelenséget. A chomskyánus hagyományok követői a mondat szintjén foglalkoznak a topikkal, azt hangoztatva, hogy annak szintaktikai, prozódiai, valamint szemantikai relevanciája van (É. Kiss 2008: 288), azaz a topikot nyelvi jelenségnek tekintik. Az információs szerkezetre vonatkozó egyéb vizsgálatok azonban pragmatikai tényezőkön alapulnak, hiszen a topiktság egyik feltételeként azt a kritériumot támasztják, hogy a topikkonstituensnek a diskurzus kontextusában aktív referenst kell denotálnia, és ez a feltétel már messze túlmutat a szintaxis, a szemantika, valamint a prozódia keretein, részben nyelvhasználati jelissé léptetve elő a topikot. Az eddigi topikkal

¹ Ezúton is szeretném megköszönni Németh T. Enikőnek és Gécseg Zsuzsannának a segítségüket és értékes megjegyzéseiket, valamint az anonim lektornak a munkáját és építő kritikáját.

² Jelen kutatási eredmények megjelenését „Az SZTE Kutatóegyetemi Kiválósági Központ tudásbázisának kiszélesítése és hosszú távú szakmai fenntarthatóságának megalapozása a kiváló tudományos utánpótlás biztosításával” című, TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0012 azonosítószámú projekt támogatja. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

kapcsolatos kutatások eredményeiből tehát az látszik, hogy a topik azonosítása több nyelvi szint, valamint a nyelvhasználat körülményeinek az együttes figyelembevételével történik (l. pl. É. Kiss 2008). Ebben a problémafelvető tanulmányban azt vizsgálom, hogy a topik a jelentés egyes szintjein (megnyilatkozáspéldány, megnyilatkozástípus, valamint a mondat szintje) milyen relevanciával rendelkezik, és hogy ebben a hármas felosztásban az elvonatkoztatás egyes szintjein a topiknak milyen aspektusai jelentősek. A dolgozatban a prozódia kérdését nem érintem, habár az a jelentés mindhárom szintjén releváns (ez későbbi kutatás tárgyát fogja képezni).

A topik vizsgálatához a pragmatika felől közelítek egy neogrice-i pragmatikai elméletet választva kiindulópontként (l. Levinson 1995, 2000), amely a jelentés három rétegét különbözteti meg: a mondatjelentést elkülöníti a megnyilatkozástípus-jelentéstől, valamint a megnyilatkozáspéldány-jelentéstől.³ A tanulmány eredményei azt a nézetet erősítik, hogy a topik jelenségéről a pragmatika tud teljes képet adni a megnyilatkozáspéldány szintjén az aktuális beszédhelyzet minden releváns jegyét is figyelembe véve, és az elvonatkoztatás másik két szintjén már csak korlátozottan van lehetőség a topikkonstituens azonosítására. Ebben a megközelítésben az is látszik, hogy a topik egy igen összetett jelenség.

A dolgozat felépítése a következő: A Bevezetést követően a 2. pontban a topik jelenségét mutatom be, Gécseg (2006), valamint Gécseg és Kiefer (2009) nyomán ismertetem azt a topikdefiniációt, amellyel dolgozom, valamint a topik témaköréhez kapcsolódóan a thetikus és kategorikus ítéletek közötti különbségekkel foglalkozom. A fent említett szerzők a topik jelenségét kizárólag a pragmatika területén tárgyalják, ebben a dolgozatban azonban éppen azzal a kérdéssel foglalkozom, hogy mely esetekben lehet már a konkrét beszédhelyzet ismerete nélkül is, a jelentés elvontabb szintjein a topik azonosításában szerepet játszó fogódzókat találni. Amellett érvelek, hogy a topik azonosítására csak a pragmatikai szinten van lehetőség, és az elvontabb szinten tett megállapítások csak korlátozottak lehetnek ehhez képest. Ehhez kapcsolódóan a 3. pontban a jelentés három rétegét mutatom be, elkülönítve a mondatjelentést a megnyilatkozástípus-, valamint a megnyilatkozáspéldány-jelentéstől, majd a 4. pontban példák elemzésével azt vizsgálom, hogy a jelentés egyes rétegein a topik azonosítására milyen mértékű lehetőség van, illetve azt, hogy a topiknak az egyes szinteken milyen aspektusa releváns. Végül az 5. pontban a dolgozat lezárásaként összegzem a dolgozat eredményeit.

Mivel a problémafelvetést Kiefer (2005), Gécseg (2006), valamint Gécseg és Kiefer (2009) tanulmányai, illetve azok eredményei ihlették, a szakirodalmi áttekintés jelentős részét ezeknek a munkáknak a szükséges mértékű ismertetése teszi ki.

2. Topik

A topik jelenségét több nyelvi szinten is lehet (és kell) vizsgálni, mivel a mondatoknak/megnyilatkozásoknak/beszédaktusoknak⁴/diskurzusoknak az információs szerkezete minden nyelvi szinthez kapcsolódik valamilyen mértékben, mint ahogyan a kommunikált jelentés is az egyes nyelvi szintekről érkező információk összességéből, valamint a kontextusból származó információkból tevődik össze (l. Sperber–Wilson 1986/1995; Rott 2000; Bibok–Németh T. 2002; Carston 2004; Wilson–Carston 2007; Németh T.–Bibok 2010). Ezt a többrétűséget tükrözi a topik kérdéskörével foglalkozó szakirodalom is, hiszen szép számmal találhatunk szintaktikai, prozódiai, szemantikai, valamint pragmatikai tanulmányokat is a topik jelenségére vonatkozóan.

A topik fogalmát hagyományosan két jellemző mentén szokták definiálni: egyrészt a topik az az összetevője a mondatnak,⁵ amelyről a mondat többi része szól, a másik jellemző pedig az az

³ A lektor a lektori véleményében felhívta a figyelmemet, hogy az itt választott elméleti kiindulópontnak van alternatívája, amely a használatalapú funkcionális pragmatikai megközelítés. A kétfajta megközelítést érdemes lenne összevetni, ám ez meghaladja a jelen dolgozat célkitűzését.

⁴ Az explicit performatívumot tartalmazó asszertív beszédaktusok topikjára vonatkozóan l. Bárházi (előkészületben).

⁵ Bár a dolgozatban a topikot elsősorban a megnyilatkozás szintjéhez kötöm, a szakirodalomban a pragmatikai megközelítést alkalmazó vizsgálatokban is szokás a mondatok topikjáról beszélni. A topik jelenségét a 3. pontban kötöm a megnyilatkozáshoz, a szakirodalom ismertetése során a szerzők által használt terminológiához ragaszkodom. Ennek megfelelően a szintaktikai

adottság, miszerint a topik kifejezésnek olyan entitásra kell referálnia, amely ismertnek tekinthető az adott diskurzusuniverzumban. A jelen dolgozatban használt topikdefiníció (Gécseg 2006: 161 és Gécseg–Kiefer 2009: 584) szintén ezekkel a jellemzőkkel operál, és a mondat topikját úgy határozza meg, hogy az egy olyan individuumra (vagy individuumcsoportra) referál, amely teljesen azonosítható a diskurzus résztvevői számára, és amelyről a mondat által kifejezett propozíció állítást tesz az adott diskurzust is figyelembe véve (a topik és a propozíció „aboutness” relációban vannak).

Gécseg (2006), valamint Gécseg és Kiefer (2009) hangsúlyozza a különbségtétel szükségességét logikai alany és topik között. A logikai alany fogalmát úgy definiálják, mint a mondatnak az az összetevője, amely a szintaktikai topik pozícióját foglalja el, és egy individuumra vagy individuumcsoportra referál, valamint amelyről a logikai állítmány egy állítást tesz (tehát a logikai alany és a logikai állítmány között szintén „aboutness” viszony áll fenn) (Gécseg 2006: 160, Gécseg–Kiefer 2009: 584). A különbség tehát logikai alany és topik között az, hogy bár mindkettő az „aboutness” viszonyra épül, a logikai alany szintaktikai pozícióhoz kötött, míg a topik nem, továbbá a topiknak ezen túl kontextuálisan közvetlenül vagy közvetve aktívnek is kell lennie. A közvetlen vagy közvetett kontextuális aktivitás egyrészt azt jelenti, hogy a diskurzusreferensnek a diskurzus univerzumában önállóan vagy egy már bevezetett csoport részeként/tagjaként jelen kell lennie, másrészt pedig ebből adódóan azt, hogy a diskurzusreferensnek azonosíthatónak kell lennie a kommunikáció minden résztvevője számára (Gécseg 2006, Gécseg–Kiefer 2009) (aktivitásról részletesen I. Chafe 1987, idézi Lambrecht 1994).

Gécseg (2006), valamint Gécseg és Kiefer (2009) feltételezik, hogy egy mondatot legalább három szinten lehet elemezni: grammatikai, logikai-szemantikai, valamint pragmatikai szinten. Grammatikai szinten a grammatikai szerkezet meghatározása történik, ilyen például a grammatikai alany – grammatikai állítmány reláció; logikai-szemantikai szinten olyan kontextusfüggetlen logikai viszonyok meghatározása történik, mint a logikai alany – logikai állítmány reláció; továbbá a pragmatikai szintre helyezik a topik-komment viszonyt. Ez a definíció tehát ugyan a diskurzus szintjére emeli a topik fogalmát, pragmatikaivá teszi, vizsgálata látszólag azonban mégsem lép túl a kontextusban realizálódott **mondatok** egységén.

Jelen tanulmány gondolatmenete szempontjából a thetikus és a kategorikus ítélet fogalmát is szükséges bevezetni, mivel azok szorosan kapcsolódnak a topik témaköréhez. A thetikus ítéletek olyan mondatok, amelyek teljes egészében új információt hordoznak, és nem egy adott diskurzusreferensre vonatkozóan tesznek állítást, így azok topik nélküliek. Ezzel szemben a kategorikus ítéletek egy, a kontextusban aktív diskurzusreferensre vonatkozóan közölnek új információt, azaz mindig tartalmaznak topikot.

Brentano (1874/1924, hivatkozik rá Gécseg 2006; Gécseg–Kiefer 2009) és Marty (1918, hivatkozik rá Gécseg 2006; Gécseg–Kiefer 2009) eredeti elképzelése szerint a thetikus és a kategorikus ítélet logikai fogalmak voltak, és a különbség köztük az volt, hogy a kategorikus ítéletek esetében kettős kognitív aktusról beszélhetünk, tekintve, hogy tudnunk kell azonosítani egy alanyt az állítmánytól függetlenül is, majd pedig az állítmányt, amely az adott alanyra vonatkozik. Ezzel szemben a thetikus ítélet egy logikailag egyszerű ítélet, amelynek esetében elegendő a kifejezett ítélet azonosítása, az alany és az állítmány nem különül el (Gécseg és Kiefer 2009: 587). Mára azonban ezek a fogalmak pragmatikaivá váltak, így a szerkezeti és logikai elemzés nem elegendő ahhoz, hogy eldöntsük, hogy thetikus vagy kategorikus ítélettel van-e dolgunk. Ugyanahhoz a szintaktikai szerkezethez, amely ugyanazt a logikai propozíciót fejezi ki, különböző diskurzuskontextusokba helyezve eltérő információs szerkezet rendelhető (Lambrecht 1994). Gécseg és Kiefer (2009) ugyancsak azt állítják, hogy a magyar nyelvben sem lehet egy az egyhez megfeleltetést találni mondat szerkezet és az általa kifejezett ítélet típusa (kategorikus vagy thetikus) között. Egy mondatot akkor tekintenek kategorikusnak, ha az egy olyan individuumra vonatkozóan tesz állítást, amely az adott kontextusban közvetlenül vagy közvetve aktív. Ezzel szemben egy thetikus mondatot olyan kontextusban használunk, ahol a mondat egészében hordoz új információt, vagy azért, mert egy nem aktív diskurzusreferensre vonatkozóan tesz állítást (I. [1]), vagy pedig azért, mert egy olyan eseményről

hagyományokban elterjedt topikpozíció terminust is megőrzöm, nem használom helyette a logikai alany pozíciója kifejezést, ám ebben az értelmezésben a topikpozíció kifejezést minden esetben hangsúlyosan **szintaktikai topikpozíciónak** nevezem.

tesz állítást, amelynek résztvevője egy ismerős, de nem aktív diskurzusreferens (l. [2]) (Gécseg–Kiefer 2009: 603), ahol mindkét mondat a *Mi történt? / Mi a helyzet?* kérdésre ad adekvát választ:

- (1) Délelőtt macskakölykök ugrabugráltak a kertben.
- (2) Marikáék elköltöznek a jövő héten.

Gécseg és Kiefer (2009: 607) arra hívja fel a figyelmet, hogy míg az egyes mondatok kategorikus vagy thetikus jellegét a kontextus határozza meg, addig a magyar mondat szerkezetének vizsgálata még mindig az eredeti, logikai alapokon nyugvó thetikus-kategorikus megkülönböztetésen nyugszik, figyelmen kívül hagyva, hogy a thetikus vs. kategorikus dichotómia fogalma mostanra már pragmatikáivá formálódott. A szerzőpáros arra a következtetésre jut tehát, hogy a magyar nyelv szintaktikai elemzése a logikai-szemantikai szinten zajlik, és amit ma a magyar mondatban topikként szokás elemezni, az valójában a logikai alany.

A Gécseg (2006) és a Gécseg–Kiefer (2009) által adott definíciók alapján arra lehet következtetni, hogy amennyiben a mondatban kifejtett propozíció egy olyan individuumra vonatkozik, amely a társalgás univerzumában aktívan jelen van, akkor az adott mondat kategorikus ítéletet fejez ki. Azaz ha a mondat logikai alanya kontextuálisan aktív, akkor az bizonyosan topikja is a mondatnak. A kategorikus ítéletet tehát az különbözteti meg a thetikus ítélettől, hogy az előbbi esetben a mondat topik-komment struktúrára tagolható, vagyis az állítás egy olyan referenciális és specifikus individuumra vonatkozik, amely kontextuálisan is aktív. Ez a definíció azonban megengedi azt a következtetést, hogy mivel a beszélő és a hallgató mindig aktív kontextuálisan, az egyes szám első- és második személyű logikai alanyt tartalmazó mondatok topikja rendre a beszélő vagy a hallgató, és ezt a kontextus sem tudja felülírni.

Gécseg (2006), valamint Gécseg és Kiefer (2009) topikfogalma tehát egy kontextuálisan (közvetve vagy közvetlenül) aktív diskurzusreferens és a mondat által kifejezett propozíció között fennálló „aboutness” viszonyt feltételez. Mind Gécseg (2006), mind Gécseg és Kiefer (2009) hangsúlyozzák, hogy a topik pragmatikai fogalom, és mint ilyen kontextusfüggő. Nem csak annak a megállapítása függ a kontextustól, hogy mi a topik, hanem annak eldöntése is, hogy van-e egyáltalán topikja a mondatnak.

Gécseg⁶ a topik azonosítására kérdéseszetet kínál: egy kijelentő mondat topikja egy fonetikailag realizálódott vagy nem realizálódott eleme a mondatnak, amely koreferens egy megelőző nyitott kérdés (wh-question) topikjával. A kérdéseszet eredetileg Brassai Sámuel (1789–1889) munkásságára vezethető vissza, aki az ismert és az ismeretlen információ elkülönítésére használta. Szerinte egy olyan kérdés esetében, amelyre a mondat adekvát választ ad, az a főnévi csoport a mondat topikja, amely közös része a kérdésnek és a válasznak is (Brassai é. n. 215). A kérdéseszetet a (3)-beli példapár szemlélteti, ahol (3a) mondat a (3b)-ben megfogalmazott kérdésre ad adekvát választ. (3b) topikja *Mari*, és a mindkét mondatban közös főnévi csoport szintén *Mari*, így ebből arra következtethetünk, hogy a (3a) mondat topikja szintén *Mari*.

- (3) a, Mari könyvet olvas.
b, Mit csinál Mari?

Gécseg (2006), valamint Gécseg és Kiefer (2009) szerint tehát annak eldöntése, hogy egy adott mondat thetikus vagy kategorikus ítéletet fejez-e ki, a pragmatika felségterületén történik. Ladusaw (1994) azonban a szemantika szintjére helyezi ennek eldöntését, tekintve, hogy bizonyos predikátumok jelenléte kizárólag a kategorikus olvasatot teszi lehetővé. Ezek a predikátumok az úgynevezett individuumszintű predikátumok (l. [4]), amelyek olyan tulajdonságokat jelölnek, amelyek általában jellemzők egy individuumra, függetlenül attól, hogy mikor vizsgáljuk a kérdést. Ezzel szemben állnak a helyzetképszintű predikátumok (l. [5]), amelyek olyan átmeneti tulajdonságokat írnak le, amelyek csak egy adott időpillanatban vagy időintervallumban tulajdoníthatók az individuumnak (Gyuris–Kiefer 2008: 235).

⁶ Személyes közlés.

- (4) Péter magas.
- (5) Péter fut.

Ladusaw (1994) szerint a thetikus ítéletek eseményeket írnak le, míg a kategorikus ítéletek egy objektum (individuum) és egy tulajdonság közötti reláció fennállását vagy fenn nem állását állítják. Mivel az individuumszintű predikátumok olyan állandó tulajdonságokat írnak le, amelyek egy adott individuumra jellemzőek, nem interpretálhatók eseményként, így csakis kategorikus olvasatot engedélyeznek. Továbbá, mivel ezek az általuk a szóban forgó individuumnak tulajdonított tulajdonságok nem változnak időről időre, kontextusról kontextusra, ezért kontextusfüggetlen interpretációt idéznek elő.

Ladusaw tehát kimondja, hogy az individuumszintű predikátumok csakis kategorikus állításokban tudnak megjelenni, míg a helyzetképszintű predikátumok éppúgy megjelenhetnek kategorikus állításokban, mint thetikus állításokban. Ha pedig az olyan mondatok, amelyek individuumszintű predikátumot tartalmaznak, az aktuális kontextus ismerete nélkül is kategorikus olvasatot kapnak, és a fentiek alapján tudjuk, hogy a kategorikus állítások topik-komment struktúrára tagolhatók, oda jutunk, hogy az individuumszintű predikátumok esetében a logikai alany és a topik egybeesik, és ezt az aktuális kontextus bevonása nélkül is meg tudjuk állapítani. Ha pedig ez így van, akkor azt mondhatjuk, hogy az első és második személyű logikai alanyokhoz hasonlóan az individuumszintű predikátumok az információszerkezeti elemzést a pragmatika szintje helyett már egy elvontabb szinten lehetővé teszik.

A predikátumok individuumszintű és helyzetképszintű osztályozásának megvannak a maga problémái, hiszen például a *Péter szereti Marit* megnyilatkozás esetében az individuumszintű *szert* predikátumot használjuk, de Péter érzései megszűnhetnek Mari iránt, és ha ez megtörténik, akkor vajon a *szert* predikátum helyzetképszintűként viselkedik, ha múlt időbe tesszük (l. [6])?

- (6) Tavaly Péter még szerette Marit.

A másik eset, amikor egy helyzetképszintű predikátumot, például a fenti (5) példában a *fut* igét, habituális értelemben használjuk, akkor vajon az individuumszintű predikátumként fog viselkedni (l. [7])? Alapvetően azonban elmondhatjuk, hogy a legtöbb esetben az egyes predikátumokról a konkrét beszédhelyzet ismerete nélkül, a mondat kontextusában is el tudjuk dönteni, hogy azok individuumszintűek vagy helyzetképszintűek-e, és nekünk jelen esetben ez épp elegendő. Az időhatározó beillesztése a mondatba például egyértelműsíti a habituális olvasatot.

- (7) Péter (reggelente) fut.

A fenti, (7) példában a *reggelente* időhatározó jelenléte tehát a *fut* ige habituális olvasatát hívja elő, és ez hatással van az információs szerkezeti elemzésre.

A fentiekben ismertetett topikelemzések (Gécseg 2006, Gécseg–Kiefer 2009) elméleti ellentmondásokat hordoznak, amelyek abból adódnak, hogy az elemzéseket a szerzők a mondat egységén, de a pragmatika felségterületén végzik. A pragmatikának azonban nem egysége a mondat, mivel az egy olyan elvont elméleti konstrukció, amely amint realizálódik, már megnyilatkozásként áll a rendelkezésünkre. A megnyilatkozás és a mondat azonban kapcsolatba hozható egymással. A mondatot a megnyilatkozásból absztraháljuk, illetve egy mondat realizációja a megnyilatkozás. Mivel már a fentiekből is látszik, hogy a topik fogalmának a kontextuális információkat is figyelembe vevő megnyilatkozás szintjénél elvontabb szinteken is van relevanciája, a topikelemzéseket három szinten hajtom végre: a topik jelenségét a megnyilatkozáspéldány, a megnyilatkozástípus, valamint a mondat szintjén vizsgálom.

A következőkben tehát áttérek a mondat – megnyilatkozástípus – megnyilatkozáspéldány hármass felosztására, amelynek keretében az elemzéseket végzem.

3. A megnyilatkozástípus szintje

Levinson (1995, 2000) a jelentésnek három rétegét különbözteti meg: az úgynevezett mondatjelentést, amely a kompozicionális jelentés, ezt az egyes lexikai egységek jelentése, valamint azok kapcsolódási módja határozza meg, a megnyilatkozástípus-jelentést, amely nem közvetlenül a beszélői szándék kiszámításán alapul, hanem általános elvárásokon arra vonatkozóan, ahogy a nyelvet normális esetben használjuk, valamint a megnyilatkozás példány-jelentést, amely egyszeri következtetéseket vált ki meghatározott kontextusban, meghatározott beszélők között, a kontextus minden részletét figyelembe véve.

A fent említett általános elvárások (arra vonatkozóan, ahogy a nyelvet normális esetben használjuk) idézik elő a default következtetéseket, és ezen a szinten beszélhetünk beszédaktusokról, előfeltevésekről, konvencionális implikaturákról, szerencsefeltételekről, konverzációs előszekvenciáról, preferenciarendszerről stb., továbbá Levinson vizsgálatának fő tárgyáról, az általánosított társalgási implikaturákról. Szintén ezen a szinten várhatjuk a következtetések rendszerességét, amely kölcsönös interakcióban lehet a nyelvi szerkezettel és -jelentéssel (Levinson 1995: 93–4, 2000: 22–3).

A hétköznapi, konkrét nyelvhasználatban csak megnyilatkozás példányokkal találkozunk, azaz olyan megnyilatkozásokkal, amelyek produkciójában vagy interpretációjában a kommunikációban részt vevő felek a szituáció egyes jellemzőit is figyelembe veszik, úgymint a fizikai és kognitív kontextus, a megnyilatkozást produkáló vagy interpretáló személye, a megnyilatkozás ideje és helye, valamint hogy a megnyilatkozás pragmatikai funkciója szintén hozzájárul a szándékolt, illetve interpretált jelentéshez. A jelentés másik két szintje, a megnyilatkozástípus és a mondat szintje a nyelvhasználati és a nyelvi elemzés szintjei, ezeken a szinteken a beszédhelyzet kategóriáinak a konkrét szituáció szerinti kitöltése nélkül, valamint azoktól teljesen eltekintve tudunk általánosításokat tenni a nyelvhasználatról, illetve a nyelvvel kapcsolatban. Az absztrakció első lépésében tehát eltekintünk a beszédhelyzet kategóriáinak a konkrét szituáció szerinti kitöltésétől, ám magukat a kategóriákat mint kitöltetlen változókat megtartjuk, így jutva el a megnyilatkozástípus szintjére. Az absztrakció második és egyben végső szintje pedig a mondat, ahol maguktól a kategóriáktól is eltekintünk (Kiefer 1986: 32–3).

Míg a mondat a grammatikai kompetencia szintjéhez tartozik, a megnyilatkozás példány a pragmatikai performancia szintjéhez. A kettő közötti köztes szinten található a pragmatikai kompetencia szintje, amelynek az egysége a megnyilatkozástípus. A pragmatikai kompetencia az a képességünk, amelynek birtokában anyanyelvi beszélőként az adott nyelv mondatait saját szándékainknak megfelelően, céljaink elérése érdekében képesek vagyunk használni (Németh T. 2003: 222). A megnyilatkozástípus szintjén tudjuk megragadni az egyes megnyilatkozás példányok közös lényegi jellemzőit, elvontatva a konkrét szituáció egyes jegyeitől (Németh T. 1994: 77).

Németh T. (1994: 77) a megnyilatkozástípust a következőképpen definiálja:

$$u_i = (\text{ins } (p, c, p, t)),$$

azaz egy u_i megnyilatkozástípus egy olyan *ins* inskripció, amelyhez egy p személy egy t időpontban egy c kontextusra nézve egy pu pragmatikai egységet rendel. A megnyilatkozástípus fogalmának ismertetését a továbbiakban Németh T. (1994) alapján végzem.

A megnyilatkozástípus nyelvhasználati egység, és mint ilyet, nyelvi és használati oldalról is tudni kell jellemezni. Forma (azaz szerkezet) szempontjából a megnyilatkozástípusok vagy kapcsolatba hozhatók jól formált mondatokkal, vagy nem. A mondattal kapcsolatba hozható megnyilatkozástípusok valamely *ls* nyelvi struktúrával rendelkeznek, amely megfeleltethető az adott nyelv fonológiai, szintaktikai, szemantikai szabályainak, míg a mondattal kapcsolatba nem hozható megnyilatkozástípusok egy olyan le_{ind} lexikai egységből állnak, amely nem feleltethető meg egy mondat szintaktikai összetevőjének (pl. *Jaj!*). A mondattal kapcsolatba hozható megnyilatkozástípusok esetében tovább árnyalódik a kép, miszerint lehet (a) a megnyilatkozástípus szintaktikai szerkezete és lexikai állománya teljes egészében megegyező egy jól formált mondatéval (pl. *A macska kergeti az egeret*),⁷ vagy (b) tartalmazhat a mondathoz képest plusz lexikális elemet (pl. *Juj*,

⁷ Kiefer 2005, Gécség 2006, valamint Gécség–Kiefer 2009 vizsgálódásai kizárólag az (a) esetre terjednek ki.

a macska kergeti az egeret!), vagy (c) a jól formált mondatok szintaktikai szerkezetét véve alapul, a megnyilatkozástípus tekinthető hiányosnak is (pl. *Az egeret a macska*).

A használat oldaláról közelítve pedig azt mondhatjuk, hogy egy megnyilatkozástípus egy *c* kontextusban mindig valamilyen *pf* pragmatikai funkciót lát el, azaz használatát mindig valamely emberi cél elérése motiválja. A megnyilatkozástípusok pragmatikai funkciója azok nyelvhasználati, kommunikációs funkcióinak az összességét jelöli.

A megnyilatkozástípusok kontextusa fizikai és kognitív kontextusra osztható, ahol a fizikai kontextust a közvetlenül a nyelvhasználati formák külső, fizikai körülményeiből származó információk alkotják, a kognitív kontextust pedig a megnyilatkozástípus használójának vagy interpretálójának az elméjében, a használatot vagy interpretációt megelőzően reprezentálódott feltevések halmaza alkotja.

A definícióban szereplő *p* a kommunikációban részt vevő személyekre vonatkozik, azaz a kommunikátorra és/vagy az interpretátorra, a *t* időpont pedig azt az időpontot adja meg, amikor a kommunikációban elhangzott inskripciót *p* személy produkálta vagy interpretálta.

Fontos azonban hangsúlyozni, hogy az elemzés ezen köztes szintjén sem maradunk teljesen kontextus nélkül. Bár a konkrét beszédhelyzet kontextusához ezen a szinten nincs hozzáféréstünk, a lexikai egységek egy adott cél elérése érdekében bizonyos formába történő szervezése egy bizonyos beszédhelyzetet teremt (Kecskés 2003: 80–2). Valójában kétirányú folyamatról van szó, amelyben egyrészt a kiválasztott kifejezésekkel és azoknak egy bizonyos cél szerinti szervezésével megteremtjük a beszédhelyzetet, ugyanakkor a kifejezéseket az adott beszédhelyzethez illően választjuk és szervezzük. Kecskés (2003, 2008) dinamikus jelentésmódeljében a kontextus és a lexikai egység között egymást kölcsönösen meghatározó kapcsolat van, és egyaránt aktív szerepet játszanak az aktuális jelentés megteremtésében, a vezető szerep pedig hol az egyiknek, hol a másiknak jut. A Kecskés-féle modellben az aktuális kontextuális jelentés a lexikai egységek és az aktuális beszédhelyzet kölcsönhatásából keletkezik. Ez a kompozicionális jelentés alapján, az aktuális kontextus jegyeinek a hiányában generált⁸ beszédhelyzet a megnyilatkozástípus szintjén hozzáférhető. Arra kell például gondolni, hogy az adott megnyilatkozástípussal alapértelmezésben tipikusan ilyen és ilyen beszédaktust hajtunk végre, például:

(8) Ki tudnád nyitni az ablakot?

A (8) kompozicionális jelentése az, hogy ez egy kérdés, amely az ablak kinyitására vonatkozik. Ám mivel ez a kérdésnek az egyik konvencionális formája, olyan beszédhelyzet társul hozzá alapértelmezésben, az aktuális kontextus ismerete nélkül is, amelyben a kérdést indirekt kérdésnek gondoljuk.

A dolgozat következő pontjában összekapcsolom a Gécseg (2006), valamint a Gécseg–Kiefer (2009) által megfogalmazott, a mondatra vonatkozó három elemzési szintet az itt ismertetett, az elvonatkoztatás és az elemzés három szintjével (megnyilatkozáspéldány – megnyilatkozástípus – mondat), majd ezt követően elvégzem az elemzéseket.

4. Topikelemzések az egyes szinteken

Ahogy fentebb láttuk, Gécseg (2006), valamint Gécseg és Kiefer (2009) szerint egy *mondatot* három szinten lehet elemezni. Ez a három szint a grammatikai, a logikai-szemantikai, valamint a pragmatikai szint. Míg a grammatikai szinten a grammatikai szerkezet meghatározása történik, például a grammatikai alany – grammatikai állítmány reláció,⁹ a logikai-szemantikai szinten olyan

⁸ A jelentésgenerálás (meaning generation) kifejezés semleges a beszélő szándékaira, valamint arra vonatkozóan, hogy a produkció vagy az interpretáció oldaláról közelítünk (Verschuere 1999: 8).

⁹ Bár a grammatikai alany – grammatikai állítmány relációnak a magyar nyelv szerkezetét illetően nem sok relevanciája van, szemben például az angol nyelvvel, amely a grammatikai alany – grammatikai állítmány viszony szerint tagolja a mondatot (Gécseg személyes közlése).

kontextusfüggetlen logikai viszonyokat vizsgálhatunk, mint például a logikai alany – logikai állítvány reláció, a topik-komment viszonyt pedig a pragmatikai szintre helyezik.

Ez a hármas felosztás a következőképpen feleltethető meg a mondat – megnyilatkozástípus – megnyilatkozáspéldány felosztásnak. A grammatikai szinten tehát a mondat grammatikai viszonyait vizsgálhatjuk, a logikai-szemantikai szinten pedig a mondat logikai-szemantikai viszonyait, ezen a szinten tehát a mondat kompozicionális jelentésével dolgozunk a kontextus figyelembevételével. Ez a két szint tehát a mondat szintjéhez tartozik Kiefer (1986), Levinson (1995, 2000), valamint Németh T. (1994) hármas rendszerében. A pragmatikai szinten pedig az információszerkezeti viszonyokat a kontextus teljes figyelembevételével vizsgálhatjuk, itt már az egyes megnyilatkozáspéldányokkal van dolgunk.

Míg a grammatikai, valamint a logikai-szemantikai szinthez, amely a mondathoz kapcsolódik, a grammatikai kompetencia társítható, a pragmatikai szinthez a pragmatikai performancia. Ebben a rendszerben tehát Gécseg és Kiefer nem számolnak a megnyilatkozástípusokkal mint a topik-azonosítás egy lehetséges szintjével.

A topik azonosítása Gécseg (2006), valamint Gécseg és Kiefer (2009) szerint ebben a rendszerben a megnyilatkozáspéldány szintjén történik, a kontextus teljes figyelembevételével. Hivatkoznak azonban Ladusaw (1994) munkájára, miszerint az individuumszintű predikátumok (1. feljebb is) a megnyilatkozásnak csakis a kategorikus olvasatát teszik lehetővé, azaz kötelezően topikfunkciójú argumentumot követelnek maguk mellé a logikai alany szerepébe.

Gécseg–Kiefer (2009: 609) szerint a (9)-beli megnyilatkozás esetében az *a gyerekeim* főnévi csoport csakis topik lehet, mivel ez egy individuumszintű predikátum logikai alánya. Ebből az következik, hogy vannak olyan predikátumok, amelyek az információszerkezeti elemzést már egy elvontabb szinten lehetővé teszik, és a kérdés, amelyre megkísérlek választ adni, az, hogy az elvonatkoztatás melyik szintjén történik mindez.

(9) A gyerekeim nagyon szeretik a palacsintát.

A helyzetképszintű predikátumok azonban mind a thetikus, mind pedig a kategorikus olvasatot lehetővé teszik, azok önmagukban nem tudják az elemzést a megnyilatkozáspéldány szintjéről elmozdítani. Nézzük meg azonban a következő példát.

(10) Rakott krumplit sütöttem.

A (10) megnyilatkozás egy helyzetképszintű predikátumot tartalmaz, egyes szám első személyű ige-ragozással. Gécseg (2006), valamint Gécseg–Kiefer (2009) követelménye a topikkal kapcsolatban, hogy egyrészt az „aboutness” viszonyban álljon a mondat által kifejezett propozícióval, másrészt pedig az, hogy kontextuálisan közvetve vagy közvetlenül aktív legyen.

A kérdés, hogy a (10) példában a grammatikai alany, az egyes szám első személyű, nem artikulált névmás (*pro*) logikai alanya/topikja-e a (10) megnyilatkozásnak. Arra vonatkozóan nincs semmiféle bizonyítékunk, hogy a *pro* a szintaktikai topik pozícióját foglalja el, hiszen annak a szintaktikai topik pozíciójába történő mozgását nem indokolja semmi. Ám az ige megjelenő személyrag egyes szám első személyű nem artikulált névmásra utal, és az egyes szám első személyű névmás mindig a beszélőt denotálja, amely mindig aktív diskurzusreferens, valamint további érv a *pro* topik-sága mellett a topikfolytonosság. Topikfolytonosság esetén, tehát ha a topik nem változik, a topik említése, illetve aktívan tartása nem igényel újabb és újabb teljes megnevezést, gyakran elegendő névmással vagy zéró névmással, pusztán inflexióval utalni vissza rá (Tolcsvai Nagy 2006: 162). A *pro* a fentiekből következően tehát a mindenkorit topikot jelöli, legalábbis a megnyilatkozás egyik topikját, hiszen egy megnyilatkozásnak akár több topikja is lehet, ebben az esetben a komment a topikok közötti viszonyt határozza meg. Mindezek alapján kimondhatjuk, hogy (10) csakis kategorikus állítást fejezhet ki, amelynek topikja a beszélő. A beszélő azonban nem lehet a **mondat** topikja, hiszen a mondat absztrakt szintjén figyelmen kívül hagyjuk a beszédhelyzet kategóriáit, a beszélő és a hallgató pedig már a beszédhelyzet kategóriái (l. fenn). Mindennek eldöntéséhez azonban nincs szükségünk az aktuális kontextus egyes jegyeinek ismeretére. A beszélőt a **megnyilatkozástípus** szintjén tekinthetjük topiknak, ezen a szinten már tekintetbe vesszük, hogy a beszédhelyzetnek vannak

olyan kategóriái, mint beszélő és hallgató, ám ezen a szinten ezek a kategóriák még nincsenek kitöltve, csak diskurzusszerepeket jelölnek. Az aktuális topikreferens minden esetben csakis a megnyilatkozáspéldány szintjén határozható meg. Nézzük meg (11) megnyilatkozást, amelyben a szintaktikai topik helyét egy tulajdonnév (*Péter*) foglalja el.

(11) Péter rakott krumplit süített.

Ebben az esetben a kontextus ismerete nélkül nem tudjuk eldönteni, hogy a szintaktikai topik helyét elfoglaló *Péter* kifejezés topikja-e a megnyilatkozásnak, mivel ennek eldöntéséhez szükség lenne annak ismeretére, hogy a *Péter* kifejezés denotációja jelen van-e az aktuális diskurzuskontextusban, azaz közvetve vagy közvetlenül aktív-e. Annyit tudunk csak eldönteni a *Péter* kifejezésről a szintaktikai pozíciója alapján, hogy az logikai alanya a mondatnak.

Ezek alapján tehát a teljes információszerkezeti elemzést a megnyilatkozáspéldány szintjén végezhetjük, ám vannak olyan esetek, amelyek az elemzést már elvontabb szinten is lehetővé teszik, a kontextus figyelembevétel nélkül. Egyrészt az individuumszintű predikátumok, azaz az olyan igék, amelyek mondatban betöltött jelentésük alapján topikfunkciójú logikai alanyt kívánnak maguk mellé, illetve az artikulált vagy nem artikulált névmások jelenléte, mivel ezek a topikfolytonosság jelei, így mindig topikok.

Vizsgáljuk meg, hogy ezekben az esetekben a topikazonosítás az elemzés melyik szintjén milyen relevanciával bír. Kezdjük az elemzést az individuumszintű predikátumokkal (l. [9], amelyet megismétlek):

(9) A gyerekeim nagyon szeretik a palacsintát.

A szintaktikai topik pozícióját elfoglaló konstituens tehát a logikai alany. Az individuumszintű predikátumok esetében tehát azt lehet mondani, hogy az individuumszintű predikátumot tartalmazó mondat logikai alanya a topikkonstituens is egyben.

Ennek az az oka, hogy az individuumszintű predikátumot tartalmazó mondatok mind kategorikus olvasatúak, és a mondatszintű topikkonstituens a topikreferens denotálja a megnyilatkozáspéldány szintjén. Krifka (2008: 247) hangsúlyozza a különbségtétel szükségességét topikkonstituens vagy topikkiefejezés vs. topikreferens vagy topikdenotáció között, ám a topikkonstituens vagy más néven topikkiefejezést nem köti szerkezeti helyhez. A topikkonstituens vagy topikkiefejezés fogalma tehát azt a nyelvi eszközt jelöli, amely denotálja a topikreferens vagy topikdenotációt, ez pedig már nyelven kívüli létező.

A megnyilatkozástípus szintjén a topikreferens diskurzusban betöltött szerepéről lehet megállapításokat tenni, a következőképpen. Az egyes szám első személyű névmás esetében a topikreferens a beszélő, míg az egyes szám második személyű névmás esetében a topikreferens a hallgató szerepét tölti be a diskurzusban. Az egyes szám harmadik személy esetében olyasvalakiról esik szó, aki a diskurzusban aktívan nem vesz részt (bár ettől függetlenül még jelen lehet). A többes szám első személyű topikkonstituens egy, a beszélőt is magába foglaló halmazt denotál, ennek a halmaznak az elemei a logikai predikátumban kifejtett tulajdonságon osztoznak.¹⁰ A többes szám második személyű topikkonstituens szintén egy halmazt denotál, ezáltal azt a halmazt, amelynek a hallgató is eleme, és ennek a halmaznak az elemei a mondat logikai predikátum-részében kifejtett tulajdonságon osztoznak. A többes szám harmadik személyű topikkonstituens egy olyan halmazt denotál, amelynek elemei a diskurzusban aktívan nem vesznek részt (de jelen lehetnek), és amelynek elemei a logikai predikátumban kifejtett tulajdonságon osztoznak.

Összegzésképpen azt lehet mondani tehát, hogy az individuumszintű predikátumok esetében a mondat szintjén azonosítani lehet a topikkonstituens, a megnyilatkozástípus szintjén azt a szerepet, amelyet a topikreferens a diskurzusban betölt, a topikreferens pedig a megnyilatkozáspéldány szintjén lehet azonosítani. A topik mint topikreferens azonosítása tehát csak a megnyilatkozáspéldány

¹⁰ Érdekes eset a többes szám első személyű ragozás, tekintve, hogy abban az esetben beszélhetünk inkluzív és exkluzív *mi*-ről is. Az inkluzív *mi* a hallgatót is magába foglalja, míg az exkluzív *mi* a hallgatót kizárja. Ezzel a kérdéssel jelen tanulmányban azonban nem foglalkozom.

szintjén lehetséges. Fontos hangsúlyozni azonban, hogy nem feltételezek rangsort az egyes szintek között, hanem azt gondolom, hogy általában az egyes szinteken hozzáférhető információk egyenrangú együttműködése a megértés feltétele, beszédhelyzettől függően azonban hol az egyik, hol a másik szintről érkező információ eshet nagyobb súllyal a latba (vö. Kecskés 2003, 2008).

Térjünk át a névmási topikkonstituensek vizsgálatára. Nézzük meg ehhez a (12a–b)-t.

- (12) a, Te mindig meg tudsz nevetetni.
b, Sokat nevetek rajtad.

A (12a) megnyilatkozásban egyes szám második személyű alanyi argumentum (*te*) áll az úgynevezett szintaktikai topik pozíciójában, valamint a megnyilatkozás egy egyes szám első személyű nem artikulált névmást (*pro*) is tartalmaz. A (12b) megnyilatkozásban egy egyes szám első személyű nem artikulált alanyi argumentumot (*pro*), valamint egy egyes szám második személyű artikulált névmást (*rajtad*) találunk.

Kezdjük az elemzést a (12a) példával. Gécseg (2006), valamint Gécseg és Kiefer (2009) megállapítása szerint a magyar mondatnani elemzés a logikai alany – logikai predikátum megkülönböztetésre épül a topik-komment tagolás helyett (l. fenn), a szintaktikai topik helyét valójában a logikai alany foglalja el, az ezzel járó „aboutness” viszonyt megvalósítva a logikai alany és a mondat által kifejezett proposíció között. Ahhoz pedig, hogy a logikai alany esetében feltételezhessük, hogy az egyben topik is, a logikai alany kontextuális aktivitása szükséges, és az egyes szám első és második személyű logikai alanyok esetében ez is automatikusan adottnak tekinthető. Az egyes szám első és második személyű konstituensek esetében tehát a topik jelensége már a mondat szintjén releváns lehet, hasonlóan, mint az individuumszintű predikátumok esetében. (12a) megnyilatkozásban tehát a mondatnak két topikkonstituense és ennek megfelelően két topikreferense is van, egy egyes szám első személyű testet nem öltött névmás (*pro*), valamint egy egyes szám második személyű testes névmás (*te*). Ezúttal is ugyanazt lehet tehát elmondani, hogy a mondat szintjén a topikkonstituens(ek) azonosítása lehetséges, a megnyilatkozástípus szintjén a topikreferens által betöltött diskurzusszerep azonosítása, míg a topikreferens azonosítása a megnyilatkozáspéldány szintjén válik csak megvalósíthatóvá.

(12b) példa elemzése is hasonló eredményre vezet. Mivel ebben a megnyilatkozásban is egyes szám első és második személyű nem artikulált és artikulált névmásokkal van dolgunk, így a fentiek alapján ebben az esetben is kijelenthetjük, hogy a megnyilatkozásnak két topikja is van, és a megnyilatkozás a két topik közötti viszonyra vonatkozóan tesz állítást.

Ugyanakkor a topikfolytonossággal emellett is érvelhetünk azzal, hogy a harmadik személyű (artikulált vagy nem artikulált) névmások szintén topikokat denotálnak.

Vizsgáljuk meg a következő diskurzusrészletet:

- (13) A: – Mit csináltál tegnap ebédre?
B: – Rakott krumplit sütöttem.

(13) diskurzus egy kérdés-válasz párszekvencia, amelyben A kérdését B válasza követi. A kérdésnek egy egyes szám második személyű testet nem öltött névmás, a válasznak egy egyes szám első személyű testet nem öltött névmás (mindkét esetben *pro*) a topikkonstituense a mondat szintjén, amelyek a megnyilatkozástípus szintjén rendre a hallgatót és a beszélőt jelölik. Mivel a beszélő és a hallgató mindig kontextuálisan aktívak, ezért ezek az egyes megnyilatkozások topikreferenseinek a diskurzusszerepeit fogják jelölni, és ezek a szerepek a megnyilatkozástípus szintjén hozzáférhetők. A kérdés topikkonstituense tehát egy egyes szám második személyű testet nem öltött névmás, míg a válasz topikkonstituense egy egyes szám első személyű testet nem öltött névmás a mondat szintjén. A topikreferens a megnyilatkozáspéldány szintjén azonosítható. Azt is figyelembe véve azonban, hogy ez a két megnyilatkozás egy adott diskurzusban fordul elő, és egymástól nem függetlenek, ráadásul a topikreferense mindkettőnek azonos, kérdés, hogy ezt az elvonatkoztatás melyik szintjén tudjuk eldönteni. Mivel a megnyilatkozáspéldány szintjén már referenciát rendelünk a nyelvi kifejezéshez, ezért ezen a szinten már egyértelműen kiderül, hogy a szövegben a két *pro* koreferens. De vajon szükséges-e ehhez a beszédhelyzet egyes jegyeinek ismerete? A és B beszélő

a fenti diskurzusból egy kérdés-válasz párszekvenciát valósít meg, amelynek során a diskurzuszerepek váltakoznak (l. Schegloff–Sacks 1973, hivatkozik rá Lerch 2003: 130), így azokat egymás viszonyában kell vizsgálni. A beszélő a saját megnyilatkozásának a beszélője, míg ugyanebben a megnyilatkozásban az egyes szám második személyű *pro* a hallgatót, azaz B beszélőt jelöli. B beszélő tehát A beszélő megnyilatkozásának (fordulójának) a hallgatója, míg saját megnyilatkozásának (fordulójának) a beszélője, tehát mindkét forduló topikja B beszélő. Ezt azonban a mondat szintjén nem tudjuk megállapítani, hiszen ott csak az látszik, hogy a két mondatnak két különböző topikkonstituense van (ezek rendre egy egyes szám második személyű, valamint egy egyes szám első személyű *pro*). Mivel a koreferencia megállapításához szükség van olyan kategóriákra, mint beszélő és hallgató, ezért a koreferencia megállapítása a megnyilatkozástípus szintjére tehető, és az a konkrét beszédhelyzet egyes jegyeinek az ismerete nélkül is megállapítható, hiszen ez egy tipikus kérdés-válasz párszekvencia.

Vizsgáljunk meg egy másik párszekvenciát:

- (14) A: – Jó napot kívánok!
B: – Jó napot kívánok!

(14) egy olyan párszekvencia, amelyben A üdvözlését B üdvözlése követi. A párszekvenciáról tudjuk, hogy azok esetében egy tipikus első részt egy tipikus második rész követ, és az üdvözlést mindig üdvözléssel szoktuk viszonzni. Ebben az esetben A beszélő megnyilatkozása formailag szóról szóra megegyezik B beszélő megnyilatkozásával. Mindkét megnyilatkozás egy egyes szám első személyű *pro*-t tartalmaz, amely egyben a topikkonstituens is a mondat szintjén, és a megnyilatkozástípus szintjén a beszélőre vonatkozik. Az, hogy a két fordulóban előforduló egyes szám első személyű *pro* referenciája eltér, szintén a megnyilatkozástípus szintjén dönthető el. Tekintve, hogy két különböző beszélő megnyilatkozásáról van szó, tudjuk, hogy az A beszélő megnyilatkozásában szereplő *pro* A beszélő személyét denotálja, míg a B beszélő megnyilatkozásában szereplő *pro* B beszélő személyét denotálja.

Az elemzéseket követően az alábbi 1. táblázatban összegzem a dolgozat megállapításait. A mondat a grammatika egysége, és annak produkálásáért a grammatikai kompetencia felelős. A mondat szintjén a szerkezeti viszonyokra, a grammatikai alanyra és a grammatikai állítmányra vonatkozóan lehet megállapításokat tenni. Szintén a mondat szintjéhez tartozik, azonban már a mondat-szemantika hatókörébe, a mondat beszédhelyzettől teljesen független, kompozicionális jelentésének a meghatározása, így az olyan logikai-szemantikai viszonyok meghatározása is a mondat szintjén történik, mint a mondat logikai alanyra és logikai predikátumra tagolása. A megnyilatkozástípus a szemantika/pragmatika (attól függően, ki hol húzza meg a kettő között a határvonalat, amennyiben bárhol is meghúzzák) egysége, és a pragmatikai kompetencia szintje. Ennek a szintnek nyelvi és használati vonatkozása is van, ennek megfelelően, ha a topikkonstituens azonosítása megtörtént a mondat szintjén, annak alapján ezen a szinten a diskurzusból betöltött szerepére következtethetünk. Emellett, mint láttuk, olyan kérdés-válasz párszekvenciák esetében, ahol az egyik beszélő a másik beszélőre vonatkozó kérdést tesz fel, és a másik erre válaszol, tehát a kérdés és a válasz topikja azonos, az ebben foglalt koreferenciát is a megnyilatkozástípus szintjén állapíthatjuk meg. A megnyilatkozáspéldány a pragmatika egysége, ennek produkálása, megértése a pragmatikai performancia hatókörébe tartozik. Ezen a szinten a topik-komment tagolás a kontextus teljes figyelembevételével történik, és itt már a topikkonstituensnek nemcsak a jelentését tudjuk meghatározni, hanem annak jelölését is, azaz a topikreferenst is. A táblázat szaggatott vonala azt hivatott jelezni, hogy az egyes szintek közötti határvonalak nem élesek, a nyilak pedig azt hangsúlyozzák, hogy a megnyilatkozástípus szintjén mind formai, mind pedig kontextuális jegyeket figyelembe veszünk.

1. táblázat
A dolgozat megállapításainak összegzése

Nyelv/nyelvhasználat szintje	Elvonatkoztatás szintje	Kognitív státusz	Információs szerkezet
pragmatika	megnyilatkozáspéldány	pragmatikai performancia	topikreferens meghatározása
szemantika/pragmatika	megnyilatkozástípus	pragmatikai kompetencia	topikreferenshez tartozó diskurzusszerep meghatározása, a diskurzusban a koreferencia megállapítása
szintaxis, szemantika	mondat	grammatikai kompetencia	grammatikai alany – grammatikai állítmány, logikai alany – logikai állítmány tagolás; bizonyos esetekben topikkonstituens meghatározása

5. Összefoglalás

Dolgozatomban az információs szerkezetet, azon belül is a topik jelenségét a pragmatika felől közelítve vizsgáltam. Az elemzésekből az látszik, hogy a topik a megnyilatkozáspéldány szintjéhez tartozó jelenség, amelyről teljes képet csak a teljes kontextus bevonásával kaphatunk. Ugyanakkor az is látszik, hogy a topiknak több szinten is van relevanciája, és bizonyos esetekben a topikkonstituens azonosítása már a mondat szintjén is lehetséges.

Az individuumszintű predikátumok, valamint a névmások jelenléte lehetővé teszik, hogy a topikkonstituens azonosítása már a mondat szintjén megvalósulhasson. Ha a topikkonstituens azonosítása megtörtént, a topikreferens azonosítása nélkül a diskurzusreferens diskurzusban betöltött szerepét a megnyilatkozástípus szintjén állapíthatjuk meg, úgymint beszélő, hallgató, a beszélőt/hallgatót is magába foglaló halmaz, valamint az egyes szám és többes szám harmadik személyű topikkonstituens esetében rendre egy, a diskurzusban (aktívan) részt nem vevő topikreferens, illetve egy olyan halmaz, amelynek az elemei a diskurzusban aktívan nem vesznek részt (de jelen lehetnek), és amelyek elemei a logikai predikátumban kifejtett tulajdonságon osztoznak. A topikreferens diskurzusszerepét tehát már a kontextus ismerete nélkül, a topikkonstituens alapján is meg lehet állapítani, anélkül, hogy azonosítanánk a topikreferenst. Ha a kérdés-válasz párszekvenciák esetében a kérdésben és a válaszban szereplő topikkonstituens-névmások formailag eltérők, ám koreferensek, ezek koreferenciája is a megnyilatkozástípus szintjén állapítható meg. A topikreferens azonosítása pedig a megnyilatkozáspéldány szintjén történik.

A dolgozat eredményei felhasználhatók a számítógépes nyelvészeti információs szerkezeti elemzésekben, valamint a magyar mint idegen nyelv tanításában is hasznosíthatók.

Felmerül a kérdés, hogy vajon vannak-e még olyan további nyelvi körülmények, amelyek a topikelemzést már a megnyilatkozáspéldánynál elvontabb szinteken lehetővé teszik, illetve hogy a teljes egyes szintjeinek van-e további szerepük a topikelemzést illetően. Mivel a topik jelenségét teljes körűen a kontextus teljes bevonásával lehet vizsgálni, és mivel a megnyilatkozáspéldányokkal a beszélők beszédaktusokat hajtanak végre, ez a fajta megközelítés maga után vonja a beszédaktusok topikvizsgálatának a kérdését is. Egy jelenleg előkészületben lévő tanulmányomban az explicit performatív formulát tartalmazó asszertív beszédaktusok topikelemzését végzem, szintén ebben a hármas felosztásban vizsgálva a topik jelenségének összetettségét.

SZAKIRODALOM

- Bárházi Eszter (előkészületben). Az explicit performatívumot tartalmazó asszertív beszédaktusok topikja. (Kézirat.)
- Bibok Károly–Németh T. Enikő 2002. Lexikai és kontextuális információk interakciója a megnyilatkozásjelentés megalkotása során. In: Maleczki Márta (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának legújabb módszerei*. Szeged, 335–68.
- Brassai Sámuel é. n. *A magyar mondat*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 120. Tinta Kiadó, Budapest.
- Brentano, Franz 1874/1924. *Psychology from an empirical point of view*. [Translated by Rancurello, Antos C., D. B. Terrell, and Linda L. McAlister from *Psychologie vom empirischen Standpunkt* (1874)]. Routledge, London.
- Carston, Robyn 2004. Relevance Theory and the Saying/Implicating Distinction. In: Horn, Laurence–Gregory Ward (eds.): *The Handbook of Pragmatics*. MIT Press, Cambridge MA, 633–56.
- É. Kiss, Katalin 2008. Topic and focus: Two structural positions associated with logical functions in the left periphery of the Hungarian sentence. *Acta Linguistica Hungarica* 55: 287–96.
- Gécseg, Zsuzsanna 2006. Topic, logical subject and sentence structure in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 53: 139–74.
- Gécseg, Zsuzsanna–Kiefer, Ferenc 2009. A new look at information structure in Hungarian. *Nat Lang Linguist Theory* 27: 583–622.
- Gyuris Beáta–Kiefer Ferenc 2008. Az igék lexikai ábrázolása és az eseményszerkezet. In: Kiefer F. (szerk.): *Strukturális Magyar Nyelvtan 4. A szótár szerkezete*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 229–67.
- Keckés István 2003. Szavak és helyzetmondatok értelmezése egy dinamikus jelentésmódel segítségével. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 20: 79–105.
- Keckés, István 2008. Dueling contexts: A dynamic model of meaning. *Journal of Pragmatics* 40: 385–406.
- Kiefer Ferenc 1986. A nyelvtudomány néhány tudományelméleti–módszertani kérdése II. rész. *Tertium non datur* 3: 29–55.
- Kiefer, Ferenc 2005. On the information structure of the Hungarian sentence. *Hungarian Studies* 19: 255–65.
- Krifka, Manfred 2008. Basic notions of information structure. *Acta Linguistica Hungarica* 55: 243–76.
- Ladusaw, William 1994. Thetic and categorial, stage and individual, weak and strong. In: Mark Harvey–Lynn Santelmann (eds.): *Proceedings from semantics and linguistic theory* 4. Cornell University, CLC Publications, Ithaca, 220–9.
- Lambrecht, Knud 1994. *Information Structure and Sentence Form: Topic, Focus, and the Mental Representations of Discourse Referents*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Lerch Ágnes 2003. A preferenciarendszer a verbális konfliktusban. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XX: 129–59.
- Levinson, Stephen C. 1995. Three levels of meaning. In: Palmer, Frank (ed.): *Grammar and Meaning*. Cambridge University Press, Cambridge, 90–115.
- Levinson, Stephen C. 2000. *Presumptive Meaning: The Theory of Generalized Conversational Implicature*. MIT Press, Cambridge, MA.
- Marty, Anton 1918. *Gesammelte Schriften*. Max Niemeyer Verlag, Halle.
- Németh T. Enikő 1994. Megnyilatkozás: típus-példány. *Néprajz és Nyelvtudomány* XXXV: 69–101.
- Németh T. Enikő 2003. A kommunikatív nyelvhasználat elvei. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 20: 221–54.
- Németh T., Enikő–Bibok, Károly 2010. Interaction between Grammar and Pragmatics: The Case of Implicit Arguments, Implicit Predicates and Co-composition in Hungarian. *Journal of Pragmatics* 42/2: 501–24.
- Rott, Hans 2000. Words in Context: Fregean Elucidations. *Linguistics and Philosophy* 23/6: 621–41.
- Schegloff, Emanuel A.–Harvey Sacks 1973. Opening up closings. *Semiotica* 7: 289–327.
- Sperber, Dan–Deirdre Wilson 1986/1995. *Relevance: Communication and Cognition*. Blackwell, Oxford.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2006. Szövegten. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 149–74.
- Verschuren, Jef 1999. *Understanding Pragmatics*. Holder Education, London.
- Wilson, Deirdre–Robyn Carston 2007. A Unitary Approach to Lexical Pragmatics: Relevance, Inference and Ad Hoc Concepts. In: Burton-Roberts, Noel (eds.): *Pragmatics*. Palgrave, Macmillan, Houndmills, 230–59.

Bárházi Eszter

tudományos segédmunkatárs
SZTE BTK

Általános Nyelvészeti Tanszék

SUMMARY

*Bárházi, Eszter***The relevance of topics with respect to utterance tokens, utterance types, and sentences**

In the present paper I examine the phenomena of topic in a neo-gricean framework (cf. Levinson 1995, 2000) where three layers of meaning are distinguished: first, the layer of utterance tokens, which takes information coming from the actual context into consideration; second, the layer of utterance types, which leaves information coming from the actual context out of consideration, while the categories of the context are taken into account; and third, the layer of sentences, at which level we disregard these contextual categories as well. I study topic at these three levels, and I examine the cases that make it possible to formulate statements about topic at more abstract levels than the level of utterance token. I also study which aspects of topic are relevant at the particular levels.

Keywords: pragmatics, topic, utterance token, utterance type, sentence